

פתח דבר

רק רציתי להגיד שאם עושים רשימה ונותנים שמות לכל המשימות האלה, ושמים ביחד את הכול באיזשהו משרד לדוגמה או ארגון לדוגמה ונותנים שמות לכל המשימות השקופות האלה, ונחבר בין המשימות לאנשים, ונחשוף את כל המשימות השקופות, המקום ייפול הוא לא יתפקד [צוחקת]. הוא פשוט לא יעבוד. (אלינור, עו"ד, נשואה ואם לשניים, תלמידת דוקטורט. בתוך קפלן ואחרות, 2020, עמ' 40)

ציטוט זה הוא אחד מני רבים המסמנים עבודה שקופה. המושג עבודה שקופה נטבע על ידי ארלין קפלן-דניאלס כבר בשנת 1987, אך בישראל הוא לא זכה לדיון מחקרי וציבורי. פער זה והיעדר ההמשגה למגוון עצום של פעולות שנעשות בעיקר על ידי נשים, בישראל ובחברות רבות בעולם, ללא הכרה וללא תגמול – והשאיפה לשנות מצב זה – הם העומדים בבסיס פרויקט "עבודות שקופות", שראשיתו בקבוצת דיון שהתקיימה במכון ון ליר בירושלים בשנים 2015-2016 בהובלתן של חנה הרצוג ונעמי חזן. בקבוצה לקחו חלק חוקרות וחוקרים ממגוון התמחויות, ממוסדות אקדמיים וממוסדות מדינתיים (המוסד לביטוח לאומי ובנק ישראל)! המטרה הראשונה בפרויקט הייתה להבין ולהנכיח את התופעה ולהדגיש את חשיבותו של מושג העבודה השקופה. הדיון העלה את הסוגיה על סדר היום המחקרי והעיוני, ובעקבותיו נערך מחקר בתמיכת המוסד לביטוח לאומי. נקודת המוצא במחקר הייתה שכדי להבין מהי עבודה שקופה, יש להבין תחילה את המשמעויות שמעניקים לה נשים וגברים ממגוון מיקומים חברתיים בחברה הישראלית. את המחקר ערכו עמית קפלן ומהא כרכבי סבאח בשותפות עם צוות המחקר של מרכז שוות במכון ון ליר – הדס בן אליהו, רונה ברייר-גארב ושמרית סלונים (קפלן וכרכבי סבאח, 2017).

בהמשך למחקר זה, שהתבסס על ראיונות קבוצתיים והתמקד בעבודה שקופה במרחב הביתי, החלטנו להרחיב את היריעה ולבחון כיצד עבודות שקופות מהוות חסם לקידום נשים בשוק העבודה. המחקר החדש, שהתבסס על שילוב בין שיטות מחקר שונות (מחקר איכותני באמצעות ראיונות קבוצתיים ומחקר כמותני באמצעות סקר) והובל על ידי עמית קפלן, טלי פפרמן ושמרית סלונים, פורסם בשנת 2020 תחת הכותרת "להפוך עבודות שקופות לנראות: חסמים להשתלבות נשים בשוק העבודה בישראל" (קפלן ואחרות, 2020).² באותה שנה פרסמה רונה ברייר-גארב מאמר על עבודה שקופה בכתב העת *מפתח* (ברייר-גארב, 2020). עבודה שקופה הוספה כקטגוריית מדידה במדד המגדר של מרכז

1 החוקרות והחוקרים שהשתתפו בקבוצה: חנה הרצוג, נעמי חזן, הדס בן אליהו, רונה ברייר-גארב, עמית קפלן, אראלה שדמי, יעל חסון, יערה בוקסבאום, נטע ארנן-שושני, מירי אנדבלד, עינת אלבין, סמאח סלאימה, סיגל נגרון, נדב פרץ-וייסוידובסקי, הדס מנדל, ענת הרבסט-דבי, מירי רוזמרין, אסנת פלד-לוי, יהודית חסידה, לינוי עספיר, ליאורה רופמן, עינת לביא. אנחנו מודות לכולן ולכולם על התרומה החשובה לדיון ולמחקר בנושא.

2 המחקר נערך בתמיכת משרד המדע והיו שותפות לו הדס בן אליהו, חנה הרצוג, נעמי חזן, רונה ברייר-גארב וגל ליפשיץ. מאמרים נוספים שהתפרסמו בעקבות פרויקט זה: ברייר-גארב, 2020;

שוות וכן באוסף מחקרים ודוחות במרכז יודעת – מרכז ידע דיגיטלי בראשותה של הדס בן אליהו. המושג נכנס ללקסיקון של חוקרות ישראליות והוטמע גם באמצעי התקשורת, כפי שניכר מן השיח על עבודה שקופה בעת הקורונה (ראו למשל אמר, 2021).

גיליון הנושא נולד מתוך מחשבה ומחקר משותפים של הפרויקט הרחב הזה על עבודות שקופות, ומרבית המאמרים שתמצאו בו קשורים למחשבה משותפת זו. עם זאת, הבחירה לערוך גיליון שעוסק בעבודה שקופה נבעה מרצוננו להפנות את מבטו של המחקר אל ביטוייה המגוונים של זו במיקומים שונים בחברה הישראלית. המאמרים בגיליון עוסקים בהמשגות של עבודה שקופה, בקשרים ההדדיים והמורכבים בין עבודה שקופה לאופני ההמשגה שלה במדידה ובמדיניות, במופעה השונים במרחב הציבורי, במרחב הפרטי וביניהם, ובמיוחד במגוון הרחב של מופעי העבודה השקופה בקבוצות שונות בחברה הישראלית. אנו מודעות לכך שגם המבטים המוצגים בגיליון זה הם חלק מהתמונה, ומזמנים מחקרים על מגוון מופעים נוספים של עבודה שקופה. הגיליון נפתח במאמרים שמציעים מבטים כלליים, מקרו-חברתיים, על עבודה שקופה, ולאחריהם אנו מפנות את המבט אל עבודה שקופה במרחב הציבורי. החלק האחרון של הגיליון מציג ביטויים של עבודה שקופה במרחב הביתי במגוון קבוצות בחברה הישראלית.

בשנת 1958 נערכה בחיפה תחרות בעלת הבית הישראלית (ראו איור 1). התנאי להשתתפות בתחרות היה "כל אישה שהיא עקרת בית עצמאית". "האם הנך עובדת נוסף לעבודתך בתור עקרת בית?", נשאלו הנשים שעמדו בתנאי זה ומילאו את הטופס. השאלה עצמה, המניחה כי עקרות בית היא עבודה, חושפת את עומקן של ההבניות החברתיות בנוגע למושג העבודה, ואילו התנאי להשתתפות בתחרות חושף את מגדרה. החיבור ההדוק כל כך בין שני אלה, טענה קפלן-דניאלס (1987, Kaplan-Daniels), הוא אחד הבסיסים להבנת מושג העבודה השקופה. בהמשך לכך, במאמר הפותח את הגיליון מציעה חנה הריצוג לחשוב מחדש את משמעות מושג העבודה. היא מתחקה אחר העולמות החברתיים המשתנים המגולמים במושג זה באמצעות מסע אטימולוגי אל משמעויות המושגים work ו-labour בעברית ובאנגלית. המאמר, הבוחן את מקומן של נשים בעולמות העבודה, מחלץ את קולן המושקף ומציג את חלקן בהגדרה מחודשת של מושג העבודה. בין השאר מתאר המאמר את המעבר מתפיסתה של העבודה כעונש וכסבל לתפיסה שלפיה העבודה היא מרכיב בסיסי בהגדרה ובמימוש אנושיותן של נשים, כחלק בלתי נפרד מההגדרה של חברה. חשיבותן של המשגות והשפעתן על חיי היומיום של נשים בכל העולם באות לידי ביטוי במאמרה של יעל חסון, המציג סקירה עדכנית של הספרות הבינלאומית העוסקת במדידה ובהערכה של עבודות שקופות. מאמרה של חסון עומד על היעדרן של העבודות השקופות ממערכת החשבונאות הלאומית ומחישוב התוצר המקומי הגולמי, על המשמעויות החברתיות והכלכליות הכרוכות בכך. חסון דנה במחלוקות הנוגעות לשילובה של עבודה שקופה במדדים כלכליים קיימים וכן בשימושים האפשריים במדדים כאלה כבסיס לעיצוב מדיניות. בתוך כך היא דנה גם באלטרנטיבה שמציעות כלכלניות פמיניסטיות – שילובן של עבודות שקופות במדיניות המקרו-כלכלית, ובמיוחד בהקשר של משברים כלכליים ובהם משבר הקורונה, המאיימים להרחיב את הפער המגדרי בביצוען של עבודות שקופות. מאמרו של מירי אנדבלד ועמית קפלן מציג את אחת התשובות שהתפתחה במחקר הפמיניסטי לעיוורון מגדרי זה ולהיעדר מדידה והערכה של עבודות שקופות בחישובים

תחרות בעלת הבית הישראלית 1958

בחסותו האדיבה של ראש עיריית חיפה מר אבא חושי
ובהשתתפות ארגוני נשים והמוכן למחקר חברתי שמושי

תנאי התחרות

- כל אשה שהיא עקרת בית עצמאית ונאיה להסתפק בתחרות.
- מטא את השאלון הגימן לתוך השלתי לפי המטבע. תחרות בעלת הבית*
- ת.ד. 199 ת.א. התאריך הסופי לתחרות השאלונים - 20.1.58.

שאלון

מלא את הפרטים לגבי השאלות דלקמן:

שם פרטי . . . . . שם המשפחה . . . . . הכתובת: . . . . .
1. מספר הילדים: (1) ילד הילדים (2) . . . . . שנים (3) . . . . . (4) שנים . . . . .

2. האם הגך עובדת נוסף לעבודתך בתור . . . . .
עקרת בית? . . . . .

- א - לא
- ב - כן, בעסק נפרד
- ג - כן, עובדת סדירה
- ד - כן, עובדת בעבודה אחרת
- א - כל יום
- ב - 1-4 שנים בעבוד
- ג - 1-2 שנים בעבוד
- ד - שש שנים בעבוד
- ה - אין לי עבודה בבית

★ ★ ★

3. כמה פעמים בשבוע יש לך קורא בבית? . . . . .

4. כיצד את מתכננת את התקצוב החודשי? . . . . .

5. הקונה את לקטים ביבויים פירות וירקות? . . . . .

6. לקטים מוסקים בשום מצבים חרשים ושכולים מבניים נזחים. כיצד את שומרת לחימושים אלה? . . . . .

7. לפני קניית המוצר הנודע אני מתייעצת עם מרשים שכבר התנסו בו. . . . .

8. כשאת קונה כריות, לאיזה תכנית של הכנה את עשית לב במיוחד? . . . . .

9. כיצד את קובעת איכות המזון? . . . . .

10. כיצד את קובעת את המרשים של המזון? . . . . .

11. כיצד את קובעת את המרשים של המזון? . . . . .

12. כיצד את קובעת את המרשים של המזון? . . . . .

13. כיצד את קובעת את המרשים של המזון? . . . . .

14. כיצד את קובעת את המרשים של המזון? . . . . .

15. כיצד את קובעת את המרשים של המזון? . . . . .

16. כיצד את קובעת את המרשים של המזון? . . . . .

איור 1 (מתוך גבאי, 2018)

הרשמיים של הפעילות הכלכלית (התמ"ג). החוקרות אומדות באמצעות סימולציה את הערך הכספי של עבודה ביתית שקופה, הנעשית שלא בשכר, ובוחנות כיצד הוא בא לידי ביטוי ברמת המיקרו וברמת המקרו. הן מראות כי אילו נכללו שעות העבודה השקופה בחישובי התמ"ג הייתה תרומתן היחסית של נשים ושל קבוצות מוחלשות אחרות גבוהה מחלקן באוכלוסייה. מאמרו מציע גם הוא מבט ביקורתי על מושגים של תרומה, עבודה וחברה.

אחת הסוגיות המרכזיות בחקר עבודה שקופה היא המנגנונים החברתיים העשויים לערער את החלוקה המגדרית הלא שוויונית שלה ואת ההסדרים המגדריים שבבסיסה. בהקשר זה נכתב מאמרה של חיה שטייר, הבוחן בדרך השוואתית, באמצעות ניתוח סקרי ISSP שנערכו ב-30 מדינות, כיצד מרכיבים שונים של מדיניות משפחתית משפיעים על השקעת הזמן של נשים וגברים בשוק העבודה ובעבודות הבית, ומה השפעתם על מידת השוויון בין בני הזוג בשני התחומים. מחקרה של שטייר מצביע על הקשרים המורכבים בין רמת המיקרו לרמת המקרו, בין עבודה בשכר לעבודה שלא בשכר ובין המרחב הביתי למרחב הציבורי, ומבהיר את חשיבות ההבחנה בין סוגי מדיניות ואת יכולתם לערער הסדרים מגדריים קיימים.

שלושה מאמרים בגיליון עוסקים בעבודה שקופה במרחב הציבורי, נושא שקיבל תשומת לב מעטה בספרות המחקר, ומתייחסים להקשר הכלכלי הניאו-ליברלי המאפיין את שוק העבודה בישראל מאז שנות השמונים. מחקרה של עינת לביא מציב במרכז את השלכותיהן של רפורמות רווחה ורפורמות ניהוליות על עובדות ועובדים במגזר הציבורי. באמצעות ראיונות עומק עם עובדות ועובדים מתחומי הרווחה, הבריאות והחינוך, לביא חושפת את הטווח הרחב של משאבים בלתי פורמליים שעובדות ועובדים אלו נדרשים לספק. אספקת המשאבים האלה שקופה, מכיוון שאינה מוכרת ואינה מתוגמלת על ידי הארגון. לטענתה של לביא, היבטים פוגעניים ששויכו עד כה לתעסוקה פרקטית (רעועה) מחלחלים כך גם להעסקה ישירה במגזר הציבורי, והמשמעותיות המגדריות של הדבר עמוקות. מבט על שוליו של שוק העבודה מציעה סיגל נגרי-רון, שמחקרה מתמקד במרחב שכמעט לא נחקר בהקשר של עבודה שקופה: הלימודים האקדמיים וההכשרות המקצועיות. נגרי-רון משתמשת במושג העבודה השקופה ככלי אנליטי לזיהויים של מנגנונים מבניים שמשעתקים את מעמדן השולי של נשים מזרחיות בשוק העבודה בדרום הארץ. על בסיס שיטות מחקר מעורבות של סקר וראיונות עומק חוקרת נגרי-רון את מאמצייהן המתמשכים של נשים מזרחיות שחיות בערי פיתוח לרכוש השכלה אקדמית, לזכות בתעסוקה הולמת ולהפוך לאזרחיות שמפרנסות את עצמן ואת משפחותיהן, וחושפת את מנגנון שימור ההדרה בהצטלבות שבין אתנו-לאומיות, מגדר, מעמד ומרחב בישראל. ולבסוף, מאמרן של הילה כהן-ניסן ומיכל פרנקל בוחן הצטלבויות בעבודות שקופות שנעשות במרכזו של שוק העבודה הישראלי – בתעשיית ההייטק. כהן-ניסן ופרנקל מתייחסות לשני שיחים חברתיים: השיח על עבודות שקופות, והשיח הארגוני על שילוב בין עבודה למשפחה. על בסיס ראיונות עומק עם מנהלים ומנהלות בתעשיית ההייטק בישראל הן חושפות כיצד נשענים המרואיינים על שני השיחים בעבודת השילוב שלהם בין עבודה ומשפחה, מה המשמעות שהם מקנים לעבודה זו, וכיצד הם תובעים מאחרים להכיר בתרומת העבודה המבוצעת בשתי הספרות ומשנים את מפת השקיפות המבחינה בין עבודה שקופה לנראית. שלושה מאמרים בגיליון מוקדשים לעבודה שקופה במרחב הביתי בקבוצות שנחקרו פחות בהקשר זה: החברה הערבית הפלסטינית בישראל, החברה החרדית, וסבתות לנכדים ונכדות. המאמר של מהא כרכבי סבאח מפנה את הזרקור אל עבודות הבית ועבודות הטיפוּל במשפחות ערביות פלסטיניות בישראל. נקודת המוצא שלה היא שמדובר בחברה במעבר, שמתרחשים בה שינויים משמעותיים בהשכלה ובתעסוקה של נשים ובה בעת נשמרים בה הסדרים משפחתיים פטריארכליים. בהתבסס על נתוני הסקרים החברתיים

משנת 2009 ומשנת 2019 בוחנת כרכבי סבאח את הקשר בין ההשכלה היחסית של בני הזוג, מצב התעסוקה, גובה השכר ותפיסות מגדריות ובין חלוקת המטלות הביתיות והטיפול בילדים, ושואלת אם חלו שינויים בקשר הזה לאורך העשור הנחקר. ממצאיה מצביעים על הטרוגניות בקשרים אלו, על התקרבות דיפרנציאלית של משפחות לקראת שוויון מגדרי, ועל חשיבות חקר המשאבים והתפיסות בקרב נשים וגברים כאחד. מאמרה של יהודית חסידה חושף את ריבוי המשמעויות של מושג העבודות השקופות באמצעות שילוב בין מחקר איכותני וכמותני של עבודה שקופה בחברה החרדית. מחקרה מדגים את העבודה החברתית של שרטוט גבולות בין עבודה שקופה לנראית. לטענתה, מושג העבודה השקופה, שצמח מתוך תפיסה מערבית פמיניסטית, אינו עולה בקנה אחד עם תפיסת העולם החרדית, שלפיה ייעודן של נשים הוא לעסוק בתפקידי הבית והמשפחה; בחברה החרדית הישראלית האישה נתפסת כמפרנסת העיקרית, ואילו הגבר משקיע את מרב זמנו בלימוד גמרא. מהראיונות שחסידה עורכת עם נשים חרדיות שהן מפרנסות יחידות עולה כי הן נעות תדיר בין שיח דתי לשיח ניאוליברלי, ושיחים אלו, המבטאים תפיסות עולם מנוגדות, מעצבים את מידת השקיפות של עבודות הבית. המאמר השלישי במקבץ זה, מאמרו של ניצה ברקוביץ ושלומית מנור, מתרכז בעבודת הטיפול של סבתות – עבודה חיונית אך שקופה הן לקובעי מדיניות הן בשדה המחקר. לטענתן של ברקוביץ ומנור, מדיניות ניאוליברלית, שיוצרת גירעון טיפולי ואת הצורך בעבודת הסבתות, מוסיפה בכך נדבך לביסוס המשפחתיות בישראל; המשפחתיות בתורה פותרת את המדינה מהצורך בתמיכה במשפחות עם ילדים. על בסיס ראיונות עומק עם נשים יהודיות גמלאיות המטפלות בנכדים ובנכדות, הן מראות כי המפגש שבין הכוחות הכלכליים, האידיאולוגיות המשפחתיות והתפיסות האינדיווידואליסטיות יוצר מכלול סתירות, ואלה מאפשרות לסבתות לתמרן בין ציפיות שונות ולכונן את עצמן כסובייקטים פועלים ואף להכתיב את התנאים שבהם הן נענות לציפיות או דוחות אותן.

את נושא העבודה השקופה התחלנו לחקור כמה שנים לפני מגפת הקורונה, קבוצה של חוקרות שניסו להבין ולהנכיח את חשיבותה של התופעה ואת חשיבותו של המושג. ואז פרצה המגפה. מרבית המחקרים הכלולים בגיליון זה אמנם נערכו לפנייה, אך החוקרות כתבו את המאמרים גם במהלך הסגרים וביניהם, פעמים רבות ללא חדר משלהן, ללא דלת שאפשר לסגור. לקראת סיומו של גיליון הנושא ביקשנו להבין מה פורסם בספרות המחקר הסוציולוגית על עבודה שקופה במרחב הביתי בתקופת הקורונה, שאופיינה בטשטוש ההפרדה הפיזית בין עבודה לבית. המאמר הסוגר גיליון זה הוא מאמר סקירה של סוזי בן דורי ועורכות הגיליון, חנה הרצוג ועמית קפלן, הבוחן את המחקר על עבודה שקופה בשנתיים הראשונות של מגפת הקורונה. על בסיס סקירת מחקרים שפורסמו בכתבי עת מדעיים בין ינואר 2020 לינואר 2022, המאמר מציג את הסוגיות העיקריות שנחקרו בתחום העבודה השקופה במרחב הביתי ומשרטט את ההגיונות המארגנים של ספרות זו. הוא משתמש במושג רגע קריטי, הטומן בחובו אפשרויות לשינוי חברתי ובה בעת משמש ככלי מתודולוגי, כדי לבחון מה השתנה במחקר בשנתיים הראשונות של המגפה. הממצא הבולט הוא שאף שהקלפים עורבבו מחדש, הם חולקו בסופו של דבר באופן דומה. ראוי לציין שהמחקרים שסקרנו פורסמו בשנתיים הראשונות של הקורונה – הרגע הקריטי – ובהן לא חל שיבוש בסדר המגדרי של העבודות השקופות. אולם שינויי עומק בסדר חברתי

הם תהליך ארוך ופתלתל, ויש לקוות שמודעות גוברת, שיח ביקורתי ועשייה חברתית ופוליטית ברוח פמיניסטית וצדק חלוקתי יובילו לארגון מחדש של העבודה בכלל ושל העבודה השקופה בפרט.

אנו רוצות להודות למערכת כתב העת סוציולוגיה ישראלית על שיתוף הפעולה המעולה והפורה בעריכת גיליון זה ועל ההזדמנות להעלות על סדר היום של הסוציולוגיה בישראל את נושא העבודות השקופות: לאלכסנדרה קלב עורכת כתב העת, לדנה שי רכות המערכת, וללידר ארצי העורכת הלשונית. אנו מודות למעריכות ולמעריכים של המאמרים, שעשו עבודה מעמיקה שתרמה רבות לכל המאמרים ונשארו שקופים, כמיטב המסורת האקדמית.

חנה הרצוג ועמית קפלן
עורכות אורחות

מקורות

- אמר, ורד. (2021, 1 במרץ). לדיעת השרים: אין דבר כזה עבודה שקופה. גלובס.
בריר-גארב, רונה. (2020). עבודות שקופות. *מפתח*, 15, 79-100.
גבאי, נתי. (2018, 5 במרץ). והזוכה בתחרות עקרת הבית לשנת העשור היא... . הספרנים – בלוג הספרייה הלאומית.
קפלן, עמית, ומהא כרכבי סבאח. (2017). עבודות שקופות בישראל: דוח מחקר למוסד לביטוח לאומי. מכון ון ליר ומרכז שוות.
קפלן, עמית, טלי פפרמן, שמרית סלונים, הדס בן אליהו, חנה הרצוג, נעמי חזן, רונה בריר גארב וגל ליפשיץ. (2020). להפוך עבודות שקופות לנראות: חסמים להשתלבות נשים בשוק העבודה בישראל (דוח מסכם). מכון ון ליר, מרכז שוות והמכללה האקדמית תל אביב-יפו.
Kaplan, Amit. (in press). "Just let it pass by and it will fall on some women": Invisible work in the labor market. *Gender and Society*.
Kaplan, Amit, Maha Sabbah-Karkabi, & Hanna Herzog. (2020). "When I iron my son's shirt, I feel my maternal role": Making women's invisible work visible. *Journal of Family Issues*, 41(9), 1525–1545.
Kaplan-Daniels, Arlene. (1987). Invisible work. *Social Problems*, 34(5), 403–415.